BAHO TURLARI TASNIFIDA ESTETIK BAHONING O‘RNI UMUMBAHO VA XUSUSIY BAHO MUNOSABATI

Sh.B.Mullaboyeva[1]

1. Alisher Navoiy nomidagi ToshDO’TAU 2-kurs tayanch doktoranti telefon: mullaboyevashirin@navoiy-uni.uz

Mas'ul muallif: Mullaboyeva Shirin Baxtiyor qizi, Alisher Navoiy nomidagi ToshDO’TAU 2-kurs tayanch doktoranti telefon: mullaboyevashirin@navoiy-uni.uz.

e-mail: mullaboyevashirin@navoiy-uni.uz

Received: 12 Noyabr 2026
Accepted: 17 Noyabr 2026
Published: 22 Noyabr 2026

Copyright: © 2026 by the author(s). Licensee Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi.

Iqtibos uchun: Mullaboyeva, S. B. BAHO TURLARI TASNIFIDA ESTETIK BAHONING O‘RNI UMUMBAHO VA XUSUSIY BAHO MUNOSABATI / S. B. Mullaboyeva // Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi. — 2026. — T. 11, № 2. — B. 268–271.

Annotatsiya. Maqolada estetik bahoning lingvistik baholar tasnifidagi o‘rni umumbaho va xususiy baho munosabati asosida tadqiq etiladi. Estetik bahoni axloqiy, hissiy va utilitar bahodan farqlash mezonlari aniqlashtiriladi. Ilmiy manbalarni qiyosiy tahlil qilish, semantik farqlash va kontekstual talqin usullaridan foydalanildi. Natijada bahoning ijobiy yoki salbiy yo‘nalishi bilan uning mazmuniy asosini alohida tahlil qilish zarurligi ko‘rsatildi. Estetik bahoning xususiy baho sifatidagi maqomi obyektning butunligicha yoki alohida jihati orqali baholanishiga bog‘liq emasligi asoslandi. Baholash birligini obyekt, mezon, kontekst va kommunikativ vazifa asosida tavsiflash tartibi taklif qilindi.

Kalit so'zlar: baho, umumbaho, xususiy baho, estetik baho, axloqiy baho, hissiy munosabat, utilitar baho, baholash mezoni, kontekst.

МЕСТО ЭСТЕТИЧЕСКОЙ ОЦЕНКИ В КЛАССИФИКАЦИИ ОЦЕНОК СООТНОШЕНИЕ ОБЩЕЙ И ЧАСТНОЙ ОЦЕНКИ

Аннотация. В статье исследуется место эстетической оценки в лингвистической классификации оценок на основе соотношения общей и частной оценки. Уточняются критерии разграничения эстетической, этической, эмоциональной и утилитарной оценки. Использованы методы сопоставительного анализа научных источников, семантической дифференциации и контекстуальной интерпретации. Показана необходимость разграничивать положительную или отрицательную направленность оценки и её содержательное основание. Статус эстетической оценки как частной не определяется тем, оценивается ли объект целиком или рассматривается отдельный его признак. Предложена процедура описания оценочной единицы с учётом объекта, критерия, контекста и коммуникативной функции.

Ключевые слова: оценка, общая оценка, частная оценка, эстетическая оценка, этическая оценка, эмоциональное отношение, утилитарная оценка, критерий оценки, контекст.

THE PLACE OF AESTHETIC EVALUATION IN THE CLASSIFICATION OF EVALUATIONS GENERAL AND SPECIFIC EVALUATION

Abstract. This article examines the place of aesthetic evaluation within linguistic classifications of evaluation, focusing on the relationship between general and specific evaluation. It clarifies the criteria distinguishing aesthetic evaluation from ethical evaluation, emotional responses, and utilitarian evaluation. The study employs comparative analysis of scholarly sources, semantic differentiation, and contextual interpretation. The findings demonstrate the need to distinguish evaluative polarity from the criterion underlying an evaluation. Aesthetic evaluation remains a specific type regardless of whether it concerns an entire object or an individual feature. The article proposes an analytical procedure that considers the object, evaluative criterion, context, and communicative function.

Keywords: evaluation, general evaluation, specific evaluation, aesthetic evaluation, ethical evaluation, emotional response, utilitarian evaluation, evaluative criterion, context.

Kirish. Til vositasida inson borliqdagi predmet va hodisalarni nomlash bilan birga, ularning o‘zi va jamiyat uchun ahamiyatini ham belgilaydi. Bunday munosabat yaxshi, yomon, chiroyli, xunuk, halol, yoqimli, foydali singari birliklar orqali namoyon bo‘ladi. Mazkur birliklar ijobiy yoki salbiy munosabat ifodalashi jihatidan yaqinlashsa-da, baholashning mazmuniy asosi bo‘yicha farqlanadi. Masalan, halol inson birikmasida axloqiy me’yor, chiroyli bino birikmasida estetik xususiyat, foydali maslahat birikmasida esa amaliy natija ustuvor hisoblanadi. Baholash birliklarini faqat ijobiy va salbiy guruhlarga ajratish ularning semantik tabiatini to‘liq ochib bermaydi. Chunki bir obyekt bir vaqtning o‘zida chiroyli, ammo noqulay; foydali, ammo yoqimsiz; jozibali, ammo axloqiy jihatdan nomaqbul bo‘lishi mumkin. Demak, bahoning yo‘nalishi bilan baholash mezoni farqlanishi zarur. Tilning madaniy qimmatini o‘rganish Sh. Mirziyoyevning davlat tili maqomining

o‘ttiz yilligiga bag‘ishlangan nutqida yoritilgan umumiy ma’naviy kontekst bilan ham bog‘liq [1].

Tadqiqotning asosiy muammosi estetik bahoni xususiy baholar tizimida joylashtirish va uning boshqa baho turlari bilan kesishish chegaralarini aniqlashdan iborat. Ayniqsa, umumbaho tushunchasini obyekt haqida bildirilgan har qanday yaxlit taassurot bilan tenglashtirish nazariy chalkashlik tug‘diradi. Insonning tashqi ko‘rinishi butunligicha baholanishi mumkin, biroq baholash mezoni go‘zallik bo‘lsa, bunday hukm mazmunan estetik xususiy baho bo‘lib qoladi.

Maqolaning maqsadi estetik bahoning umumbaho va xususiy baho tasnifidagi o‘rnini aniqlashtirish hamda uni axloqiy, hissiy va utilitar baholashdan farqlash mezonlarini ishlab chiqishdir. Tadqiqot obyekti - lingvistik baholash kategoriyasi; predmeti - estetik bahoning semantik asoslari va boshqa baho turlari bilan munosabati.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili.

N.D. Arutyunovaning baholash semantikasiga oid tasnifi umumbaho va xususiy bahoni farqlash uchun nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi [2]. E.V. Myakishevaning dissertatsiyasida ushbu tasnif sharhlanib, umumbaholovchi birliklar aksiologik yakunni ifodalashi, xususiy baholar esa obyektni muayyan nuqtayi nazardan tavsiflashi ko‘rsatilgan. Unda estetik va etik baholar xususiy bahoning sublimatsiyalangan turlariga kiritiladi [4, 41-b.]. Bu yondashuv estetik bahoni ijobiy munosabatning umumiy ifodasi sifatida talqin qilish chegaralanganligini ko‘rsatadi. E.M. Volfning funksional-semantik yondashuvi baholashni subyektning obyektga munosabatini ifodalovchi tuzilma sifatida o‘rganish uchun muhimdir [3]. Myakisheva ushbu qarashni sharhlar ekan, baholashning subyekti, obyekti va baholovchi munosabatini ajratadi [4, 38-b.]. Biroq estetik bahoni aniqlashda bu uchlikning o‘zi yetarli emas: ayni subyekt ayni obyektni turli mezonlar asosida baholashi mumkin. Shu sababli tahlilda munosabatning yo‘nalishi bilan birga uning asosini ham tekshirish lozim. Myakishevaning tadqiqoti maqola mavzusiga bevosita aloqador manbadir. Dissertatsiyaning 1.4-bo‘limida estetik bahoning aksiologik ma’nolar tizimidagi o‘rni yoritiladi, keyingi bo‘limlarida uning leksik, grammatik va lingvomadaniy ifodalanishi o‘rganiladi [4]. Unda estetik baho faqat maxsus birliklar bilan cheklanmay, kontekstda estetik mazmun kasb etuvchi vositalar orqali ham ifodalanishi ko‘rsatiladi. Bizningcha, bu holat baho turini alohida leksema asosida emas, uning nutqiy qo‘llanishi asosida aniqlash zarurligini bildiradi. G.S. Samoylovaning maqolasi bevosita estetik baholar tasnifiga emas, tilga qadriyat sifatidagi munosabatga bag‘ishlangan [5]. Unda N.D. Rusinov ilmiy merosining etimologik, madaniy va etik jihatlari tahlil qilinadi. Shu sababli ushbu manbadan estetik bahoning tayyor tasnifini olish to‘g‘ri bo‘lmaydi. Uning maqolamiz uchun ahamiyati til didi, madaniy tajriba va qadriyat munosabatining o‘zaro bog‘liqligini tushuntirishidadir [5, 214–217-b.]. N.I. Belogrivsevaning ochiq dissertatsiyasi estetik bahoning tarixiy va lingvomadaniy o‘zgaruvchanligini o‘rganishga imkon beradi [6]. Tadqiqot ingliz, fransuz va ispan tillarining XII–XV asrlardagi materialiga asoslangan. Uning natijalarini zamonaviy o‘zbek tiliga bevosita ko‘chirish mumkin emas. Biroq estetik baholash me’yorini tarixiy kontekstdan ajratmaslik tamoyili maqola uchun metodologik ahamiyatga ega. J.R. Martin va P.R.R. Whitening monografiyasi hamda S. Hunston va G. Thompson tahriridagi to‘plam baholovchi ma’noni diskursdagi munosabat va muallif pozitsiyasi bilan bog‘lab o‘rganish uchun qo‘shimcha yo‘nalish beradi [7; 8]. Ulardagi tushunchalarni Arutyunova tasnifi bilan to‘liq tenglashtirishdan saqlanish kerak: ular turli nazariy vazifalarni bajaradi.

Mahalliy tadqiqotlardan R.X. Abdullayevaning rus va o‘zbek maqollarida inson tashqi ko‘rinishining lingvomadaniy talqiniga bag‘ishlangan maqolasi mavzuga yaqindir [9]. R.U. Madjidovaning antropotsentrik maqollardagi axloqiy-estetik qadriyatlar haqidagi tadqiqoti ham baholash mezonlarini milliy-madaniy material orqali ko‘rib chiqish zarurligini ko‘rsatadi [10]. Mazkur maqolaning vazifasi mavjud tasnifni takrorlashdan ko‘ra, uni amaliy semantik tahlilda qo‘llash tartibini aniqlashtirish sifatida belgilanadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot nazariy-qiyosiy xarakterga ega. Asosiy material sifatida Myakisheva dissertatsiyasi, Samoylova maqolasi, ochiq dissertatsiya va mavzuga aloqador ilmiy nashrlar olindi. Maqolada statistik umumlashtirish yoki tabiiy nutq korpusining chastotaviy tahlili amalga oshirilmadi. Ilmiy manbalarni qiyoslash orqali umumbaho, xususiy baho va estetik bahoning ta’riflari solishtirildi. Semantik farqlash usuli yordamida yaxshi, chiroyli, halol, yoqimli va foydali birliklarining baholash mezonlari ajratildi. Kontekstual talqin bir xil birlikning turli nutqiy vaziyatlarda qaysi mazmuniy asosni faollashtirishini ko‘rsatish uchun qo‘llandi. Quyidagi misollar muallif tomonidan tahlil maqsadida tuzilgan. Ular badiiy asar, korpus yoki respondent nutqidan olingan empirik dalillar sifatida taqdim etilmaydi. Har bir misolda baholanayotgan obyekt, yetakchi mezon, ijobiy yoki salbiy yo‘nalish hamda boshqa baho turining ishtiroki tekshirildi. Tahlilning izchilligi bir xil savollarni barcha misollarga qo‘llash bilan ta’minlandi. Taklif etilayotgan mezonlarning tabiiy nutqdagi barqarorligi keyingi empirik tadqiqotda tekshirilishi kerak.

Tahlil va natijalar

Umumbaho obyektning umumiy ijobiy yoki salbiy qimmatini ifodalaydi. Bu yaxshi kitob gapida kitobning aynan qaysi jihati ijobiy baholanayotgani ochiq ko‘rsatilmagan. Baho mazmuni uning ilmiy saviyasi, tili, foydaliligi yoki badiiy ta’siri bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Xususiy bahoda esa baholashning mazmuniy yo‘nalishi ajralib turadi: foydali kitob - amaliy ahamiyatni; chiroyli muqova - estetik xususiyatni; halol qaror - axloqiy me’yorga muvofiqlikni bildiradi. Umumbaho va xususiy bahoni farqlashda obyektning kattaligi yoki baholanayotgan belgilar soni emas, baholash mezonining ifodalanish usuli asosiy o‘rin tutadi. Bu farq chiroyli inson birikmasida aniq ko‘rinadi. Unda insonning tashqi qiyofasi yaxlit holda baholangan bo‘lsa ham, baho estetik mezon bilan chegaralangan. Binobarin, obyektning yaxlit estetik bahosi bilan umumbaho aynan bir tushuncha emas.

Estetik bahoda obyektning go‘zalligi, uyg‘unligi, ifodaviyligi yoki badiiy tashkil topishiga munosabat bildiriladi. Biroq estetik mezon faqat tashqi bezak bilan cheklanmaydi. Ovoz, harakat, nutq va kompozitsiya ham estetik baholanishi mumkin. Myakisheva dissertatsiyasida estetik bahoning inson qiyofasi va uning turli ifoda shakllari bilan bog‘liqligi

yoritilgan [4, 41–42-b.]. Baho turlarining farqi 1-jadvalda umumlashtirildi.

jadval.

Baholash turlarini farqlash mezonlari

Baho turi	Yetakchi mezon	Tahliliy misol
Umumbaho	Umumiy ijobiy yoki salbiy qimmat	Bu yaxshi asar.
Axloqiy baho	Axloqiy me'yorga munosabat	U adolatli qaror chiqardi.
Hissiy munosabatga asoslangan baho	Subyekt kechinmasi	Bu kuy menga yoqadi.
Utilitar baho	Foyda va qulaylik	Dastur ishni yengillashtiradi.
Estetik baho	Go'zallik va ifodaviy uyg'unlik	Kuy ohanglari uyg'un tuzilgan.

Jadvaldagi hissiy munosabatga asoslangan baho amaliy tahlil uchun qo'llangan ishchi nomdir. Uni Arutyunova tasnifidagi barcha sensor yoki psixologik baholarning to'liq muqobili sifatida qabul qilish mumkin emas. Hissiylik baholashning alohida mazmuniy asosi bo'lishi bilan birga, axloqiy, utilitar yoki estetik hukmning ifodalanishiga ham qo'shilishi mumkin.

Estetik va axloqiy baholarni yaqinlashtiruvchi jihat ularning madaniy me'yorlar bilan bog'liqligidir. Farqlovchi jihat esa baholashning asosida namoyon bo'ladi. Axloqiy bahoda insonning niyati, xatti-harakati va boshqa kishilarga munosabati mezon bo'ladi. Estetik bahoda obyektning idrok etiladigan yoki tasavvur qilinadigan ifodaviy tashkil topishi ustuvorlik qiladi. Uning tashqi ko'rinishi chiroyli, ammo xatti-harakati insofsiz gapida ikki baho mustaqil mezonlarga tayanadi. Birinchi qismdagi ijobiy estetik baho ikkinchi qismdagi salbiy axloqiy bahoni inkor qilmaydi. Gapning qarama-qarshi tuzilishi aynan mezonlar farqini yuzaga chiqaradi. Go'zal xulq yoki chiroyli ish qildi birikmalarida esa estetik ma'noli birlik axloqiy mazmunni ifodalashga xizmat qilishi mumkin. Masalan, U yetim bolaga yordam berib, chiroyli ish qildi gapida asosiy mezon harakatning tashqi ko'rinishi emas, uning ezgu mazmunidir. Bu o'rinda estetik leksema orqali axloqiy ma'qullash ifodalangan, deb talqin qilish asosliroq.

Estetik baho ko'pincha hissiy kechinma bilan birga yuzaga keladi. Shunga qaramay, hissiy ta'sirning mavjudligi estetik bahoning yetarli belgisi emas. Inson bir kuyga uning shakliy xususiyatlari uchun emas, shaxsiy xotiralari bilan bog'liqligi sababli ijobiy munosabat bildirishi mumkin. Bu qo'shiq menga bolaligimni eslatgani uchun yoqadi gapida shaxsiy-emotsional sabab ochiq ifodalangan. Bu qo'shiqning ohang rivoji va ijro usuli uyg'un gapida esa estetik hukmni asoslovchi belgilar ko'rsatilgan. Birinchi hukmdan ikkinchisi avtomatik ravishda kelib chiqmaydi. Buning aksi ham mumkin: Asarning badiiy qurilishini yuksak baholayman, lekin uni o'qish menda og'ir taassurot qoldirdi. Mazkur misolda estetik ma'qullash bilan noxush kechinma birga mavjud. Shuning uchun estetik qimmatni faqat zavq yoki yoqimlilik bilan tenglashtirish tahlil imkoniyatini toraytiradi.

Utilitar baho obyektning muayyan ehtiyojni qondirishi bilan belgilanadi. Estetik bahoda uning shakli, uyg'unligi yoki ifoda xususiyati asosiy mezon bo'ladi. Ko'ylak chiroyli, lekin kundalik kiyishga noqulay gapida bu farq ochiq ifodalangan. Ayrim obyektlarda bu mezonlar o'zaro ta'sirlashadi. Kitob sahifasining tartibli tuzilishi ko'rish jihatidan uyg'un taassurot qoldirishi bilan birga o'qishni yengillashtirishi ham mumkin. Biroq ikki natijaning birgaligi ularning semantik birligini anglatmaydi. Tahlilda estetik uyg'unlik va foydalanish qulayligi alohida qayd etilishi lozim.

Baho turini aniqlashda chiroyli, go'zal, yaxshi kabi birliklarning o'zi bilan cheklanish yetarli emas. Ko'chma qo'llanishda leksemaning asosiy ma'nosi bilan nutqiy vazifasi orasida farq yuzaga keladi. Ushbu farqlar 2-jadvalda ko'rsatildi.

jadval.

Baholovchi birlikning kontekstual talqini

Tahliliy misol	Yetakchi mezon	Talqin
Bu chiroyli bino.	Shakl va uyg'unlik	Estetik baho
U chiroyli ish qildi - keksa kishiga yordam berdi.	Ezgu harakat	Axloqiy ma'qullash
Bu kuy menga onamni eslatgani uchun yoqadi.	Shaxsiy xotira	Hissiy munosabat
Dastur sodda ko'rinadi, lekin juda foydali.	Amaliy natija	Utilitar baho
Yaxshi kitob — dalillari ishonchli, izohi tushunarli.	Izohda ochilgan sifatlar	Umumbahoning aniqlashtirilishi

Natijalar muhokamasi

Tahlil baholar tasnifida uchta masalani bir-biridan ajratish zarurligini ko'rsatdi: bahoning ijobiy yoki salbiy yo'nalishi, uning mazmuniy mezoni va obyektni qamrab olish darajasi. Bu o'lchamlar o'zaro bog'liq, biroq aynan bir hodisani bildirmaydi. Mualliflik yondashuvi sifatida baholash birliklarini obyekt - mezon - kontekst - kommunikativ vazifa tartibida tahlil qilish taklif etiladi. Avval baholanayotgan narsa aniqlanadi, keyin hukmning mezoni ajratiladi, so'ng kontekst orqali ma'no tekshiriladi va bahoning nutqdagi vazifasi belgilanadi. Ushbu tartib leksik jihatdan estetik bo'lgan birlikni kontekstda ham avtomatik ravishda estetik deb belgilashning oldini oladi. Taklif etilgan yondashuvning chegarasi uning nazariy va tahliliy misollar asosida ishlab chiqilganidadir. Uning amaliy samaradorligini tasdiqlash uchun badiiy matnlar, reklama, kundalik muloqot va elektron korpuslardan olingan tabiiy misollarni mustaqil tahlilchilar ishtirokida

tekshirish zarur.

Xulosa va takliflar

Estetik baho mazmuniy mezoniga ko‘ra xususiy baholar tizimiga mansub. Uning xususiyligi obyektning bir qismi yoki butunligi baholanishi bilan emas, hukmning go‘zallik, uyg‘unlik va ifodaviylik mezoniga tayanishi bilan belgilanadi. Shu sababli yaxlit estetik taassurotni umumbaho bilan tenglashtirish asosli emas. Axloqiy bahoda xatti-harakatning axloqiy me’yorga munosabati, utilitar bahoda amaliy foyda va qulaylik, hissiy munosabatda esa subyekt kechinmasi yetakchi o‘rin tutadi. Ushbu mezonlar bir gapda birga kelishi yoki qarama-qarshi yo‘nalishda namoyon bo‘lishi mumkin. Ularning kesishishi baho turlarini farqlash zaruratini bekor qilmaydi. Estetik ma’noli leksemaning mavjudligi gapda estetik hukm ifodalanganini har doim ham anglatmaydi. Chiroyli ish qildi kabi qo‘llanishlarda asosiy mazmun axloqiy ma’qullash bo‘lishi mumkin. Shuning uchun baholash birliklarini lug‘aviy shakli, obyekti va kontekstual vazifasi birligida tahlil qilish tavsiya etiladi. Keyingi tadqiqotlarda taklif etilgan mezonlarni o‘zbek tilidagi tabiiy nutq materialida tekshirish, umumbaholovchi birliklarning kontekstda xususiylashishini o‘rganish hamda estetik-axloqiy ma’no ko‘chishlarini alohida belgilash maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

[1] Mirziyoyev Sh.M. O‘zbek tiliga davlat tili maqomi berilganining o‘ttiz yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi nutq. 21.10.2019. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy sayti. Nutqlar arxivi: https://president.uz/oz/lists/category/5.

[2] Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт. Москва: Наука, 1988. ISBN 5-02-010870-7. URL: https://search.rsl.ru/ru/record/01001419408.

[3] Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки. 2-е изд., доп. Москва: Едиториал УРСС, 2002. 280 с. ISBN 5-354-00047-5.

[4] Мякишева Е.В. Эстетическая оценка человека в современном русском языке: лингвистический и лингвокультурологический аспекты: дис. … канд. филол. наук: 10.02.01. Омск, 2009. 234 с.

[5] Самойлова Г.С. Язык как ценность: научное наследие Н.Д. Русинова и современность // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. 2013. № 6, ч. 2. С. 214–217.

[6] Белогривцева Н.И. Эстетическая оценка как фрагмент лингвокультурной картины мира (на материале лексики английского, французского, испанского языков XII–XV вв.): дис. … канд. филол. наук: 10.02.19. Саратов, 2019. URL: https://old.sgu.ru/sites/default/files/dissertation/2019/02/18/dissertaciya_belogrivcevoy.pdf.

[7] Martin J.R., White P.R.R. The Language of Evaluation: Appraisal in English. Palgrave Macmillan, 2005. DOI: 10.1057/9780230511910.

[8] Hunston S., Thompson G., eds. Evaluation in Text: Authorial Stance and the Construction of Discourse. Oxford: Oxford University Press, 2000. ISBN 9780198238546. DOI: 10.1093/oso/9780198238546.001.0001.

[9] Абдуллаева Р.Х. Лингвокультурный анализ паремий, характеризующих внешность человека в русской и узбекской пословичной картине мира // Образование и инновационные исследования. № 12 (2023). Saytda e’lon qilingan sana: 21.06.2024. URL: https://interscience.uz/index.php/home/article/view/3400.

[10] Маджидова Р.У. Antropotsentrik maqollarda inson haqidagi axloqiy-estetik qadriyatlar tasnifi // O‘zMU xabarlari. 2024. 1/5/1. DOI: 10.69617/nuuz.v1i1.5.1.4995.